

NA MARGINAMA DVIJE SOVJETSKE KNJIGE O POSTOKTOBARSKOM PERIODU

Ivan Jakovljevič Trifonov: Očerk istorii klassovoj borby v SSSR v gody NEP-a. Moskva, 1960, str. 1—279.

Jurij Stepanovič Kukuškin: Selskie sovjety i klassovaja borba v derevne (1921—1923). Moskovskij univerzitet, 1968, str. 1—291.

Cilj ovog rada je da da širi prikaz navedenih knjiga I. J. Trifonova i J. S. Kukuškina i da se osvrne na neke osnovne činjenice složenog i protivrječnog perioda koji one obrađuju. Ova djela su prirodan odraz specifične postrevolucionarne atmosfere u kojoj je cilj gotovo uvijek stavljan iznad sredstava, ona su duboko obilježena atmosferom sukoba revolucionarnog pobjednika sa starim društveno-političkim strukturama, i kao takve one predstavljaju vjeran izraz vremena u kome je monopol vlasti automatski postajao revolucionarni mandat.

Stvarnu oblast velikog klasno-političkog obračuna koji navedena djela obrađuju činila je nerazvijena i ratom opustošena Rusija. Poslije ratnog i revolucionarnog talasa 1914—1920. godine, na poprištu bitke ostalo je 20 miliona mrtvih, proizvodnja teške industrije smanjila se za 7 puta, saobraćaj je mogao da preveze pet puta manje robe nego 1913. godine. Sve ovo bilo je praćeno masovnom nedisciplinom koja se manifestuje u širim klasno-političkim relacijama. Rat je bio završen tek 1920. godine; van granica zemlje za izvjesno vrijeme bio je ostao samo ruski Daleki istok. To je bila prva faza borbe; strani intervencionisti i domaći kontrarevolucionari politički i vojnički bili su diskreditovani, ali eho velike eksplozije koja je opustošila staru carsku zgradu još uvijek je odzvanjao; sve je podsjećalo na zatišje. Građanske političke partije bile su razbijene, njihovi ostaci se povlače u ilegalnost, a vodstva u jazbine evropskih metropola i čekaju boljševike na prvoj raskršnici.

Menjševičko-eserski blok bio je desetkovan i rasturen po čitavoj zemlji, bilo u samoj revoluciji, bilo u doba šestojulskog lijevoeserskog meteža (1918). No, stare snage nisu bile još uvijek položile oružje; svako je čekao svoj trenutak, jedni čas kontrarevolucionarne osvete, drugi potvrdu svojih koncepcija o nemogućnosti izgradnje socijalizma u zaostaloj Rusiji.

Atmosfera poslijeratne pustoši i gladi zbunjivala je i pobjednike. Jedni su dokazivali da je »revolucionarno nasilje« došlo u čorsokak, da neadekvatni društveno-ekonomski uslovi neminovno vraćaju revoluciju na početne kolosijeke; drugi su to »silovanje« uslova apsolutizovali do stepena avanturizma, do igre na sve ili ništa. Lenjin je demokratski osluškivao glas svih, i uzdižući se iznad prakticizma tekućih (nekada čak konjunktornih) shvatanja, sagledavao cilj u dimu budućeg ruskog industrijskog giganta. Svjesna većina očigledno bila je opredijeljena: do cilja se moralo ići svim sredstvima, nemilosrdnim jurišima ili taktičkim vraćanjima. Ljeningova nova ekonomska politika (NEP), usvojena na X kongresu RKP(b) 1921. godine, veliki je potez takve orijentacije. Trebalo je uhvatiti zalet, ali prethodno je stvari nužno bilo postaviti na svoje mjesto.

Dotle nas sovjetska historiografija dosta sigurno vodi, do 1922. godine ona je objasnila mnoge pojave i procese, protumačila Lenjinovu misao kako voditi i dobiti jedan revolucionarni rat u neadekvatnim uslovima. Period poslije NEP-a, a naročito period kolektivizacije, nije dobio odgovarajuću istorijsku i sociološko-filozofsku ocjenu. Ogromna politička literatura, materijali partijskih i sovjetskih organa, predstavljaju vrijedan faktografski materijal za oktrivanje namjera i akcija avangarde, za definiciju njenog revolucionarnog normativizma. Ali istorijska analiza i objašnjenje odnosa normativnog i stvarnog u konkretnom procesu još nije dobilo pravo

mjesto u sovjetskoj historiografiji. Tom prazninom se buržoaska istorijska nauka obilato koristila da bi podigla pravu propagandno-političku prašinu oko »strašnog boljševičkog nasilja« u periodu kolektivizacije.

Trifunovljeva i Kukuškinova knjiga umnogome upotpunjavaju tu prazninu. Pišući zajednički osvrt na ove knjige, željeli smo istaći njihovu problemsku povezanost; obje knjige omogućavaju da ovaj vrlo važan period u razvitku sovjetskog društva bolje sagledamo. Najveća njihova vrijednost leži u njihovom faktografskom bogatstvu; s druge strane, one nam dosta široko otkrivaju ono stanje koje je bilo direktna posljedica spuštanja revolucije u rusko selo. Kukuškinova knjiga *Seoski sovjeti i klasna borba na selu 1921—1932* posmatra organe nove vlasti kao osnovnu institucionalnu formu širenja i produbljanja revolucije na selu. Trifonovu (*Pregled istorije klasne borbe u SSSR-u u doba NEP-a*) procesi na selu služe kao dokazni materijal za potvrdu osnovne teze o postojanju intenzivne klasne borbe i u ovom periodu.

Autori pokazuju raznovrsnost formi kojima se sovjetska vlast služila u borbi za mase. Prema njihovom mišljenju, grad je bio revolucionarni rasadnik, nužni preduslov za pohod u široku rusku stepu, za osvajanje preostalih 80 procenata ruskog stanovništva. Ali put u selo bio je komplikovan. Autori se široko koriste Lenjinovim djelima da bi pokazali kako je on bio »očišćen«. U toku revolucije i građanskog rata pokolebane stare društveno-ekonomske strukture brzo su počele da pucaju. Spahije i kapitalisti uglavnom su bili uništeni. Ali, to je bio samo veliki početak i »udar« u nasljeđe vijekova. Socijalistički proces bio je tek u povoju. Lenjin to stanje 1920. godine objašnjava ovako: »Mi u Rusiji preživljavamo (treće godine poslije svrgavanja buržoazije) prve korake prelaza od kapitalizma ka socijalizmu ili ka najnižem stadiju komunizma. Klase su ostale i svuda će ostati godinama poslije zauzimanja vlasti od strane proleterijata. Možda će u Engleskoj, gdje nema seljaka (ali ipak postoji sitni vlasnik) taj rok biti manji. Uništiti klase — znači ne samo prognati spahije i kapitaliste — to smo mi relativno lako uradili — to također znači i uništiti sitne proizvođače roba, ali ih nije potrebno prognati, nije ih potrebno ugušiti, sa njima se treba saživjeti, njih je moguće (i treba) preraditi, prevaspitati samo putem vrlo dugog, laganog, opreznog organizacionog rada... Diktatura proleterijata je uporna borba, krvava i beskrvna, nasilna i mirna, vojna i privredna, pedagoška i administrativna, protiv snaga i tradicija starog društva.«¹⁾ To je bio radikalnan putokaz, i upravo u svjetlu ovih misli odvijao se ruski poslije-revolucionarni proces. Autori navedenih knjiga pokazuju da je to bila vrlo uporna borba u kojoj su ove Lenjinove projekcije došle do izražaja. Trifonov taj proces prati kroz analizu ideološko-političkih kretanja, kroz aktivnost određenih političkih struja. Protivrječna baza neminovno je radala protivrječne misli o njoj. Kukuškin se koristi platformom sovjeta da bi pokazao mjere nove vlasti kojima su stare snage postepeno diskreditovane u svom posljednjem (ali širokom) uporištu — selu. U centru pažnje obojice autora je klasna borba koja se odvija u procesu nastojanja RKP(b) da učvrsti savez radničke klase i seljaštva.

Svaki pristup obradi ovako složene materije mora uzimati u obzir neke teorijsko-metodološke pretpostavke bez kojih je nemoguće postaviti sam program. I citirane Lenjinove misli predstavljaju takav pristup. Savremenim istraživačima nameću se kao osnovna sljedeća pitanja: čime objasniti vrlo dugo i uporno opiranje starih, svrgnutih klasa i kako se postaviti prema gotovo jedinstvenim mišljenjima sovjetske historiografije o »stalnom zaoštavanju klasne borbe« u poslijerevolucionarnom periodu. Mnogobrojne činjenice Kukuškina i Trifonova govore o nužnosti onoga što je bilo. Dugo vremena je, sve do XX kongresa KPSS, sovjetska historiografija i suviše naglašavala planomjernost i nužnost svake pojave i događaja u revolucionarnom toku, tumačeći to najčešće normativnim pokazateljima koji su bili najpoznatiji da ilustruju njihovu osnovnu tezu. Po takvoj logici, »revolucionarna stihija« i marksističko-lenjinistička ideologija od početka su bile u harmoniji.

U Lenjinovom djelu, a naročito u njegovoj revolucionarnoj praksi nalaze se raznovrsni elementi za rekonstrukciju oktobarske strategije, za sagledavanje cilja borbe. Ali to nisu uvijek bile adekvatne projekcije genijalnog vođe, jer su protivrječni uslovi neminovno uslovljavali svaki korak avangarde. Lenjin je više puta isticao da će putevi do pobjede biti krivudavi, jer, u uslovima nerazvijene zemlje, kakva je bila Rusija, ti putevi se kreću kroz neadekvatne društveno-ekonomske strukture. Zato i »udar« po toj strukturi mora biti vrlo bučan. Upravo lenjinski je tvrditi da revolucionarna teorija ne mora biti uvijek adekvatno prihvaćena i po-

¹⁾ V. I. Lenjin, *Polnoe sobranie sočinienij*, tom 41, str. 27.

tvrdena u praksi. Jer to je pitanje uslova i vremena. Oktobarska revolucija morala je biti »tvrdoglavo silovanje« uslova, ali ona je predstavljala i korjenito rušenje osnova egzistencije starog stanja radi otvaranja mogućnosti za sopstvenu egzistenciju. Tu leži ključ za razumijevanje onih problema iz postoktobarskog perioda koji su po mnogo čemu specifično ruski. Upravo oni su potvrdili činjenicu da bi »udar« u Petrovgradu i Moskvi ubrzo nestao u nepreglednoj ruskoj stepi ukoliko to ne bi bio glas koji je objavio pohod u tu stepu, u rusko selo.

Suština teorijsko-metodološkog pristupa ovom problemu upravo i leži u toj činjenici. Oktobarska revolucija je svojim primjerom pokazala kako treba ići do kraja uprkos neadekvatnim uslovima; ona je pokazala put kako se »nametnuti« uslovima, kako vojno-političku pobjedu avangarde iskoristiti za stvaranje osnovnih pretpostavki socijalizma. No, ona je dokazala da je takva pobjeda samo prvi korak u socijalizam, da dalji putevi vode preko mnogih peripetija, preko mnogih »nasilja« avangarde nad neadekvatnim uslovima, u cilju njihove promjene, njihovog pretvaranja u bazu sve više razvijenog socijalizma. Put oktobarske revolucije u selo to najbolje potvrđuje. Pokazalo se da je svrgavanje spahija i krupnih kapitalista bio samo skroman početak. Spuštanje socijalističke ideologije i prakse u mase bio dug proces koji još uvijek traje. Već odlukom o stvaranju komiteta sirotinje od juna 1918. godine Lenjin jasno zacrtava politiku revolucionisanja sela uspostavljanjem čvrstog saveza radničke klase i seljaštva (da se ne bi ponovile tragične greške Pariske komune), da grad ne bi ostao izolovano socijalističko ostrvo osuđeno na propast. Tom cilju služe sve mjere sovjetske vlasti koje široko obrađuju Kukuškin i Trifonov.

Put u rusko selo išao je putem razbijanja njegovih tradicionalnih struktura, koje su u postrevolucionarno vrijeme umnogome bile kamuflirano leglo kontrarevolucije. Lenjin se ne plaši tog razbijanja: »Menjševici i eseri su nas plašili rascjepom koji ćemo izazvati na selu stvaranjem komiteta sirotinje, kaže on. Ali što znači ne razbiti selo? To znači ostaviti ga pod vlašću kulaka. Ali upravo mi to nećemo i zato smo riješili razviti selo. Mi smo govorili da smo izgubili kulake. To je istina, od te nesreće se ne može sakriti, ali mi ćemo dobiti hiljade i milione siromaha koji će stati na stranu radnika.«²⁾ Ove riječi je potvrdila poslijerevolucionarna praksa. Istina, komiteti sirotinje prestali su da postoje krajem 1918. godine (poslije svega nekoliko mjeseci rada), a njihove funkcije preuzeli su organi vlasti — sovjeti, a kasnije drugi organi seoske sirotinje.

Kako smo istakli, glavni pohod revolucije u selo ostvaren je u periodu oktobarskog prevrata. U građanskom ratu ona je postala prisutna u svakom kutu zemlje. Ali, dok je grad prošao kroz školu uličnih barikada, radničkih odreda i drugih formi organizovanja, selo je bilo samo poluprobudeno iz učmalosti; revolucionarni procesi na njemu još uvijek su u zametku. Nastala je atmosfera neodređenosti, iščekivanja, lova u mutnom. I revolucionarne i kontrarevolucionarne snage osjećale su svoju šansu kod zaostalih i neprosvijedenih masa koje je dugogodišnji rat bio materijalno upropastio. S druge strane, politika »vojnog komunizma« (tzv. prodrazvostka) srušila se svom težinom na leđa ruskog seljaka i pojačala njegovo nezadovoljstvo postojećim stanjem. S tim činjenicama se mora računati ukoliko ne hoće ići dalje. Trifonov i Kukuškin nam vrlo ubjedljivo otkrivaju to stanje.

Lenjinova nova ekonomska politika bila je nužan korak, predah poslije »otvorenog« klasnog rata, put od »vojnog komunizma« ka ekonomskoj zakonitosti, proces takmičenja socijalističkog i kapitalističkog načina proizvodnje; ona je, u cjelini gledajući, značila privremeno odstupanje, ali ne i vraćanje na staro. »Suština zadatka tog odstupanja, istakao je Lenjin u svom referatu na X kongresu SKP(b), marta 1921. godine, jeste sprega sa seljačkom privredom, i zadovoljenje sela najneodložnijim domaćinskim potrebama, stvaranje čvrstog ekonomskog saveza, povećanje proizvodnih snaga i u prvom redu uspostavljanje krupne industrije.«³⁾

Nova ekonomska politika omogućila je takvu klasnu polarizaciju koja je brzo i jasno demonstrirala sva shvatanja i sve akcije. Trifonov i Kukuškin daju širok pregled aktivnosti sovjetskih organa, s jedne, i protivakcije protivnika sovjetske vlasti, s druge strane. Oni dokazuju da se proces polarizacije u uslovima NEP-a vrlo brzo odvijao, ali i da su socijalističke snage temeljito pripremile svoj pohod. Tome cilju posebno su doprinijela rješenja X kongresa RKP(b) koja su značila učvršćenje državnog aparata (sovjeta), pojačavanje rada komunista u njima radi

²⁾ Lenjin, *Komiteti der. bednoty Mosk. oblasti, Mosk. oblasti, Mosk. rabočij* 1938, str. 133.

³⁾ Citat prema n. d. Trifonova, str. 16.

širokog aktiviziranja masa. 11. juna 1921. godine CK je utvrdio program rada u masama koji se sastojao u sljedećem: prvo, podići nivo konferencija radnika i seljaka vanpartijaca, drugo, obavezati svakog komunistu da među vanpartijskim radnim ljudima pripremi po nekoliko članova za rad u sovjetskom državnom aparatu, i treće, izabrati u sovjetu od jedne četvrtine do jedne trećine vanpartijaca.⁴⁾ Konferencije vanpartijaca koje su zahvatile najšire slojeve značile su stalnu političku pripremu masa za borbu protiv »kulaka« i kapitalizma. Tako je u revolucionarni proces postepeno uvlačen onaj najveći dio društva koji je vijekovima naučio da čuti i da se iz straha povinjava svakoj vlasti.

Buđenju revolucionarne svijesti posebno su doprinijeli partijski aktivisti specijalno upućivani u sela s propagandnim zadacima. Tako XI kongres RKP(b) 1922. godine donosi odluku da na teren uputi 1.000 iskusnih partijskih radnika iz Moskve radi pomoći mjesnim partijskim i sovjetskim organima. Ova praksa nije nova, ona je prisutna od prvog dana oktobarske revolucije. Nošeni entuzijazmom, radnici iz industrijskih centara, te napredni intelektualci, i iz armije demobilisani seljaci, za kratko vrijeme preplavili su čitavu Rusiju. Ova praksa se kasnije ponavlja u raznim formama i služi raznim ciljevima: nekada da bi se spriječila glad, nekada da bi se aktivirala seljačka sirotinja, nekada da se aktiviraju sovjeti i drugi sovjetski organi. U svim slučajevima ona je najevidentniji dokaz planskog i centralističkog usmjerenja revolucionarnog procesa. Trebalo je otkriti i probuditi nove snage revolucije da bi se svestrano pripremile za organizovano kretanje naprijed. U doba NEP-a ovakvi oblici usmjerenja doživljavaju široke razmjere, naročito poslije strašne suše 1921. godine, kada je trebalo spasiti 32 miliona gladnih stanovnika. Trifonov ističe da je zahvaljujući ovoj aktivnosti u 1921/22. godini plan prikupljanja naturalnog poreza (uglavnom poljoprivrednih i stočarskih proizvoda) ispunjen sa 96%, dok je u 1920/21. godini plan ispunjen samo sa 67% (Trifonov str. 20). S druge strane, ovi ljudi su 1922. godine bili emisari Partije u akciji stvaranja 25.000 seljačkih komiteta društvene uzajamne pomoći, koji će postati stalna institucija siromašnog i srednjeg seljaštva.⁵⁾ XII kongres ih pretvara u uporišta sovjetske vlasti i Partije, a XIII njihov rad neposredno povezuje sa radom kooperacija (Trifonov, 49—50). Istom cilju služila je odluka plenuma CK iz oktobra 1925. godine o stvaranju grupa sirotinje pri seoskim sovjetima, kooperacijama i drugim organizacijama (Kukuškin, 152).

Široko razvijena i dosljedna politika u korist zaštite seoske sirotinje jedna je od specifičnosti ruske revolucije. Oktobarske parole o savezu radničke klase i seljaštva dobile su svoj smisao u postrevolucionarnoj praksi, u jednom dugotrajnom procesu koji je ne samo u organizaciono-političkom smislu stvarao novi svijet nego i novu socijalno-psihološku atmosferu.

Glavno socijalističko uporište u masama od početka revolucije bili su sovjeti, koji postepeno prekrivaju čitavu teritoriju zemlje. Poslije završetka građanskog rata, osnovni zadatak Partije bio je učvrstiti sovjetu, očistiti ih od kontrarevolucionarnih elemenata. Kukuškinova knjiga *Seoski sovjeti i klasna borba na selu* stavlja glavni akcenat na proces postrevolucionarnog organizaciono-političkog razvitka organa vlasti, u periodu od 1921. do 1932. godine. Glavni metod za postizanje tog cilja bili su česti izbori i reizbori sovjeta kojima je bio cilj, s jedne strane, čišćenje sovjeta od kontrarevolucionarnih i neaktivnih elemenata, i, s druge strane, intenziviranje propagandno političkog rada. Podaci za period od 1921. do 1931. godine govore o stalnom povećanju broja birača (posebno žena, o povećanju broja komunisti i komsomolaca u sovjetima, i naročito na rukovodećim položajima. Na izborima 1922. godine učestvovalo je svega 22,3% punopravnih birača, 1923 — 37,2%, 1924/25 — 41,1%, 1925/26 — 47,5%, 1927 — 47,6%, 1928/29 — 60,7%, a 1930/31 — 69,1%. 1922. godine u sovjetima je bilo izabrano 6,1% komunisti, 1923 — 7,9%, 1924/25 — 8,9% komunisti i komsomolaca (među njima komunisti 5,5%), 1925/26 — 10,1% (komunisti 6,2%), 1927 — 12,9% (komunisti 7,8%); 1928/29 — 15,1% (komunisti 9,3%), 1930/31 — 19,6% (komunisti 13,6%). Broj komunisti među predstavnicima sovjeta bio je još povoljniji: na izborima 1924/25. godine izabrano je 16,3%, a 1930/31 — 56,6% (Kukuškin, 290).

Ovi podaci vrlo ilustrativno pokazuju pohod revolucije u selo, politiziranje sela a naročito jačanje uticaja Komunističke partije na selu. To je bio vrlo težak put praćen intenzivnom klasno-političkom borbom. NEP je bila najpogodnija i naj-

⁴⁾ Kukuškin, n. d. str. 49 (dalje citiranje u tekstu).

⁵⁾ Odluku o formiranju ovih komiteta donio je VCIK u maju 1921. godine.

evidentnija stvarna oblast te borbe. Nekim djelima buržoaske historiografije preovlađava koncepcija da je ovaj proces izazvan nasiljem, da je KP vještački podijelila stanovništvo na klase i izazvala njihovu međusobnu borbu.⁹⁾ Činjenice Trifonovljeve i Kukuškinove knjige govore jednom drugom logikom. Njima nije cilj da poriču postojanje tog nasilja; naprotiv, oni dokazuju njegovu nužnost. Ono je, prema njihovom mišljenju, izraz revolucionarne dosljednosti i potpunosti. NEP je legitimisao sve: jedne, ekonomski snažnije, kao prirodne protivnike sovjetske vlasti, druge (siromašne) — kao njene pristalice. Prvi su u novim uslovima NEP-a dobili ekonomsku moć i samim tim određeni politički uticaj u masama. 1924/25. godine, na primjer, na 4% najmoćnijih seljačkih domaćinstava dolazilo je 11% cjelokupne radne stoke i 16% cjelokupno oporezovane zemlje. Ukupno je 1924/25. godine bilo oko 73.000 kulaka, a već sljedeće godine njihov broj se povećao na 90.000 (Trifonov, 51—53). Socijalistička revolucija, ukoliko je željela konačnu pobjedu, nije imala druge alternative, osim da ide do kraja, u svom širokom pohodu u mase. Radnici su već ranije uključeni u taj proces, na redu su bili seljaci, u prvom redu njihov siromašni i srednji dio; njih je trebalo dovesti do stepena spoznaje svog mjesta u revolucionarnom pokretu. Politika Partije ide za tim da učvrsti savez siromašnih i srednjih seljaka protiv kulaka, pri čemu su, kako i sami autori ovih knjiga ističu, pravljene greške, jer neuke mase često nisu bile u stanju razlikovati »srednjaka« od »kulaka«. Ali suština akcije od početka je evidentna: borba protiv kulaka išla je u korist siromašnog seljaka koji je brzo postajao »srednjak«. Trifonov to ilustruje sljedećim primjerima: dok je do revolucije na selu bilo 65% siromašnih domaćinstava, 20% srednjaka i 15% kulaka, 1924. godine to stanje izgledalo je ovako: siromašnih je bilo 24%, srednjaka 64,7%. U 1925/26. godini broj siromašnih se smanjio na 21,5%, a broj srednjaka porastao na 66% (Trifonov, 57). Ali kulaci su još dugo vremena bili vrlo uticajni. Oni se uvlače u sovjete, razne komite uzajamne pomoći, raste njihov ekonomski potencijal: u 1923. godini registrovano je 400.000 do 420.000 privatnih trgovaca, a 1923/24. privatna industrija činila je gotovo 1/4 čitave industrijske proizvodnje. (Trifonov, 69—71).

Politika NEP-a legalizovala je staru ekonomsku logiku, logiku tržišne privrede, ali ona je i stabilizovala revolucijom poljuljano ekonomsko-socijalno tle i stvorila osnovne predušlove za široku i sistematski političku akciju. Čitav ovaj proces odvijao se pod strogom kontrolom nove vlasti, koja je od početka nove ekonomske politike posredstvom svojih organa na terenu vodila politiku sistematskog ekonomskog i političkog diskreditovanja kulaka. Po članu 65 Ustava, na primjer, biračkih prava lišavaju se ne samo predstavnici starog režima nego i sva lica koja žive na račun najamnog rada. Kapitalističkim mjerama o povećanju radnog dana, koje su bile česta pojava privatnih vlasnika, sovjetska vlada se suprotstavlja putem sindikata koji organizuju štrajkove. Tako su 1922. godine izbila 92 štrajka, a 1924 — 117. Kasnije, kada NKVD postaje glavni pomoćnik sindikata na tom zadatku, borba se zaoštrava. Sindikat organizuje radničko-seljačku inspekciju koja nadgleda cjelokupnu privrednu djelatnost (Trifonov, 76—79).

Važniji i efikasniji instrumenat države u borbi za ograničavanje uticaja buržoazije bila je poreska politika. Nju jasno ilustruju sljedeće činjenice: 1924/25. od industrijskog poreza dobijena su 124 miliona rubalja, 65 miliona od poreza na dohodak, 102 miliona od arendne plate i drugih plaćanja, ukupno 290 miliona, dok je čitav državni porez za 1924/25. godinu iznosio 600 miliona (Trifonov 84, 85).

Najveću ulogu u toj borbi imao je socijalistički sektor — kooperacija i industrija koji država od početka pomaže, što mu omogućuje da brzo potiskuje privatni: u periodu od 1922/23. do 1924/25. godine socijalistički sektor u trgovini (državnoj i kooperativnoj) porastao je od 44% na 73%, a privatni se smanjio od 41% na 20%. Kasnije se ova razlika još više povećava. Početkom 1927. godine državni sektor ovladava sa 4/5 trgovinskog obrta. Poslije XV kongresa RKP(b), 1927. godine, borba sa privatnim kapitalom se pojačava: 1925/26. on još drži oko 40% cjelokupne razmjene, 1928. godine njegov udio pada na 15%, a 1930. na 6%. Država je, osim navedenim, i drugim mjerama ograničavala privatnu aktivnost, čak i administrativnim sredstvima: 1926. godine državnim i kooperacionim organima zabranjeno je da preprodaju robu privatnim posjednicima; članom 107 krivičnog zakona licima okrivljenim zbog špekulacije konfiskuje se sva imovina (Trifonov 135—138).

⁹⁾ E. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917—1923*, v. I. London, 1950, pp 134—135. E. Carr, *Socialism in one country 1924-26*, v. II, London 1958, pp. 307—365.

U oblasti industrije ta politika je još evidentnija: u državnom sektoru industrija raste mnogo bržim tempom — 1921 — 42%, 1922 — 31%, 1923 — 53%, 1925 — 66%. Udio privatnih lica u industriji se smanjuje sa 23,7% u 1923/24. na 20,7% u 1924/25 (Trifonov 89—96). Zahvaljujući povećanju budžetskih sredstava koja su najviše dolazila od raznih poreza i taksa, pri čemu je seljaštvo bilo glavni izvor ubiranja prihoda, investicije u izgradnju socijalističkog sektora stalno rastu. Prvi petogodišnji plan naglo povećava udio industrije u narodnoj privredi sa 43% u 1928. godini na 70% u 1932. godini. Dok je 1926/27. udio socijalističkog sektora u ukupnoj industrijskoj proizvodnji iznosio 96%, u 1933. godini on iznosi 99,23% (Trifonov 119—120).

Najveći udar na privatni sektor, posebno na seoskog kulaka, izvršen je u procesu kolektivizacije. 1926/27. godine u kulačkom vlasništvu bilo je 16% svih sredstava za proizvodnju (uračunavajući 1/3 svih mašina i 11% traktora), oni su tada proizvodili i 20% hljeba za tržište. U vezi sa tim raste i njihov ekonomski uticaj, oni se uvlače u kolhoze i razne kooperativne organizacije na selu, jak je njihov uticaj i na sovjete.

Osim ranije pomenutih mjera opšteg karaktera, sovjetska država je od početka veliku pažnju posvećivala mjerama za uključivanje gradskih radnika u proces revolucionisanja sela, naročito putem stvaranja tzv. »šefovskih« društava. U ta društva 1927. godine bilo je uključeno 1,5 miliona radnika i službenika koji su radili na stvaranju kolhoza, pomagali rad sovjeta i kooperacija, organizovali razne kampanje: sjetvene, kampanje za prikupljanje hljeba itd. Od 1929. godine ova društva dobijaju izvanrednu ulogu u kolektivizaciji. U vrijeme masovne kolektivizacije od 1929—1932. godine kulaštvo je svim sredstvima likvidirano kao klasa, mnogi su podvrgnuti krivičnom gonjenju ili protjerani u udaljene krajeve Sibira i Dalekog istoka. Ako su 1928. godine oni obrađivali 15 miliona hektara zemlje, 1932. godine obrađivali su samo 1 milion. Stvaranje kolhoza je za svega tri do četiri godine bilo uglavnom završeno: stvoreno je 200 hiljada kolhoza, 5.000 sofhoza i 3.000 mašinsko-traktorskih stanica (Trifonov 250—288).

Istorija otpora mjerama socijalističkog preporoda ruskog društva, kojoj i Trifonov i Kukuškin posvećuju dužnu pažnju, dosta je duga. Taj otpor je imao dva izvora: jedan je dolazio iz redova ekonomski i politički ugroženih (kulaka i kapitalista), a drugi iz redova same Partije.

Početak prvog oblika otpora predstavlja kulački metež u Tambovskoj guberniji, avgusta 1920. godine, pod vođstvom esera Antonova, koji je brzo zahvatio Veronjevsku i Saratovsku guberniju (Kukuškin, 28). I kronštatski metež iz marta 1921. godine bili su pripremi eseri. Januara 1921. došlo je do meteža u nekoliko gubernija zapadnog Sibira. Na svim ovim istupima eseri ističu parolu »Sovjeti bez komunisti«, (nisu smjeli da ustanu protiv institucije sovjeta čija je popularnost bila velika još iz vremena prve ruske revolucije). Sve do kraja 1922. godine 36 gubernija nalazilo se u stanju vojne pripravnosti. U nizu ovih gubernija eseri su stvorili tzv. saveze radnog seljaštva koji su objedinjavali sve učesnike meteža (Kukuškin 53).

U periodu 1923. do 1924. godine osnovni način borbe protiv sovjetske vlasti može se okarakterisati kao *banditizam*. Kada je banditizam suzbijen, kulaci i njihove pristalice prelaze na individualni teror protiv sovjetske vlasti koji poslije 1925. godine dobiva široke razmjere. U periodu kolektivizacije učinjen je posljednji pokušaj da se masovnim kontrarevolucionarnim pokretom, koji je bio neposredna posljedica kolektivizacije, svrgne sovjetska vlast. Kukuškin navodi da su u toku 10 mjeseci 1929. godine registrovana 1.002 antisovjetska istupa, da je ubijeno 384 aktivista, 70 ranjeno, 396 ozlijeđeno i da je bio 141 slučaj paljevina. U različitim rejonima zemlje još uvijek su stvarane kontrarevolucionarne organizacije. U hoperskom okrugu, na primjer, krajem 30-tih godina djelovala je krupna organizacija kulaka, bjelogardejskih oficira i popova, koja je imala svoje ćelije u sedam rejonu i 180 naselejenih punktova (Kukuškin 225).

Opozicija iz partijskih redova ne može se svesti pod isti imenitelj kao navedena kontrarevolucionarna opozicija. Njima je zajedničko samo neslaganje sa boljševičkom metodom revolucionarne akcije. Kukuškin se ovim pitanjima bavi samo uzgred, ne pretendujući da da iscrpnu analizu i ocjenu ovih struja. Trifonov, na protiv, ovo pitanje stavlja u prvi plan svojih analiza, ali, čini nam se, nekada ga dosta pojednostavljuje, sagledavajući samo njegovu pojavnu dimenziju. Zato nam ovi protivnici Partije ponekad djeluju kao bogomdani kontrarevolucionari.

Činjenice koje nam sami autori prezentiraju dozvoljavaju da se ova strujanja objektivnije sagledaju u okvirima jedne nerazvijene i protivurječne društveno-poli-

tičke i ekonomske stvarnosti. Odnos prema toj stvarnosti morao je od početka biti diskutabilan. Još na pragu revolucije pitanja o mogućnosti izgradnje socijalizma u Rusiji i pitanja metoda revolucionarne akcije postavljala su se kao vrlo aktuelna. Jedni su u početku uspjeh revolucije podvrgavali sumnji, da bi kasnije, u doba NEP-a, tražili opravdanja za svoja ranija shvatanja. Tako *smenovehovci* (Ustrjalov, Ključnikov, Barbičev-Puškin i dr.) pokreću pitanje o klasnom karakteru i pokretačkim snagama oktobarske revolucije, posmatrajući je kao običnu buržoasko-demokratsku revoluciju uskonacionalnog značaja. Prema njihovom stanovištu, jedino inteligencija ima pravo na rukovodeću ulogu.⁷⁾ Ovu opoziciju sovjetski istoričari formulišu kao *desna* skretanja od partijske linije. Drugi (Trocki i trockisti) nezadovoljni su metodom revolucionarne akcije, oni su u suštini protiv svakog taktiziranja. NEP posmatraju kao odstupanje od socijalizma, za njih je savez radničke klase i seljaštva fikcija. Na XIV partijskoj konferenciji (27—29. IV 1925. g.) Kamenjev izjavljuje da je politika oživljavanja sovjeta značajan ustupak kulaštvu.

Zaključci XIV konferencije značili su frontalni napad na sva odstupanja od linije Partije. U njima se kaže: »14 part. konferencija osudila je *menjševičku* »teoriju o permanentnoj revoluciji« trockista, koji su odricali mogućnost pobjede socijalističke izgradnje u SSSR-u, i dala otpor pokušajima buharinovaca da suprotstave partijskoj orijentaciji svoju »teoriju« o mirnom urastanju buržoazije u socijalizam. Zinovjev i Kamenjev su se plašljivo sakrili, ne smijuci istupiti protiv partijske orijentacije; oni su počeli stvarati »novu opoziciju« »za borbu protiv generalne linije partije.«⁸⁾ Kasnije je ova opozicija još više ojačala. Uoči XV kongresa (koji je donio odluku o kolektivizaciji) trockisti i zinovjevci stvaraju svoj blok koji su nazvali »platforma 83«, čija je suština bila stara nevjerica u mogućnost izgradnje socijalizma u Rusiji (Kukuškin, str. 171).

Naš zadatak u ovom osvrtu nije da damo ocjenu ovih struja, jer nam raspoloživi materijal to onemogućava; cilj nam je da, sagledavajući ih u kontekstu čimbenica Trifonovljeve i Kukuškinove knjige, istaknemo neka zapažanja koja znače želju da se proučavanju ovih pojava priđe šire, svestranije, da se bolje objasne pojmovi kojima se neki sovjetski istoričari obilato koriste, kao što su »kontrarevolucionar«, »državni neprijatelj«, »skretanje sa linije« itd. Jer iz današnje istorijske retrospektive ti problemi izgledaju mnogo jasniji. Logika razvitka oktobarske revolucije, čini mi se, sama je diskreditovala sve jednostranosti u njenom ocjenjivanju. Kasnije teškoće u izgradnji socijalizma to najbolje potvrđuju.

Sada nam vremenska distanca omogućava da svestranije objašnjavamo razne mjere sovjetske vlasti (koje Trifonov i Kukuškin dosta široko prezentiraju u svojim radovima). U borbi ko će koga obje strane su se služile svim sredstvima. Da li je revolucionarni pobjednik na to imao pravo? Kukuškin i Trifonov dokazuju da jeste. Prema njihovom mišljenju, poslije vojno-političkog obračuna u revoluciji i građanskom ratu, na redu je bio široki obračun sa preostalim otvorenim ili zakamufliраним neprijateljima revolucije. Nepovski ustupci bili su početak prelaza na druge, relativno mirne forme obračuna. Do 1927. godine, odnosno do 1929, gledajući iz političko-ekonomskog ugla, ta borba se odvijala kroz proces takmičenja socijalističkog i kapitalističkog načina proizvodnje, pri čemu se prvi obilato služio protekcionizmom svoje države. Kako smo vidjeli, u industrijskoj i trgovinskoj sferi socijalističke snage su lakše i brže odnijele pobjedu. Na selu je ta borba bila komplikovanija zbog specifičnih društveno-političkih uslova koji su bili obilježeni opštom zaostalošću. Tek je kolektivizacija značila nagli prelom, prelaz od relativno ekonomskih na relativno administrativne metode, radi konačnog uništenja »kulaštva« kao klase. Autori ne dovode ni u kakvu sumnju potrebu i blagovremenost kolektivizacije, mada navode mnoge greške koje su se javljale zbog pretjerane brzine u njenom provođenju. Čini mi se da njihovoj analizi nedostaje jedan važan socijalno-ekonomski element koji bi omogućio da se odredi mjesto kolektivizacije u opštem ekonomskom i društveno-političkom procesu, da se razgraniči odnos između normativnog i stvarnog u konkretnim uslovima. Nedostaje sveobuhvatna istorijska kritika nekih metoda i sredstava koji su pratili proces kolektivizacije.

Stranim kritičarima kolektivizacije u Rusiji zajedničko je isticanje i preneglašavanje elementa »nedobrovoljnosti« i »nehumanog« odnosa prema bogatim selja-

⁷⁾ Veselin Đuretić, *Neke specifičnosti sovjetske istoriografije o oktobru i sovjetskom društvu*. Istorijski zapisi, 1968, str. 749—750.

⁸⁾ KPSS v. rezolucijah i rešenijah sez dov, konferencij i plenumov CK, čast II, str. 10.

cima. Nameću se sljedeće misli: jedno »silovanje« društveno-ekonomske strukture izvršeno je 1917. i ono se, zahvaljujući proleterskoj avangardi, brzo prenijelo na čitavu zemlju. U interesu revolucionarnog cilja sredstva su morala biti dosta ograničena, ali ipak adekvatna datoj društveno-ekonomskoj strukturi; jer ne treba zaboraviti da uslovi nameću izbor sredstava. Avangardna svijest morala je stvoriti svoje uslove, svoju bazu da bi ovladala masama. Upravo iz ovih razloga treba realnije sagledavati i objašnjavati onu propagandno političku klimu koja je dugo vremena vladala Rusijom. Velike ideje tražile su velike realizatore, a njih u početku nije bilo dovoljno. Trebalo ih je stvoriti. A kako? Prije svega, trebalo ih je »probuditi«, a razlog za takvo buđenje morao je biti veliki, jer ruski mužik nije imao više povjerenja ni u kakvu vlast. Trebalo je potresti zemlju velikim odlukama koje bi doprle do svijesti najzaostalijih. Trebalo je oboriti tradicionalističke principe o svetinji vlasništva i stvoriti novu filozofiju proizvodnih odnosa. Nijedna revolucija nije imala na svom repertoaru toliko raznovrsne forme za osvješćivanje zaostalih kao što je to oktobarska revolucija. Od komiteta sirotinje do društva za pomoć sirotinji, od radničkih odreda do radničkih »šefovstava«. Zavidljivuća upornost, permanentno upadanje iz jednog okršaja u drugi.

Oktobarska revolucija je dosljedno slijedila parolu »Dolje gnjili kompromisi«. Februar je bio izlaz iz carističke nedosljednosti, oktobar iz februarske nedosljednosti, građanski rat bio je plata za jedan i drugi izlazak (ali je njegov završetak bio trijumf dosljednosti, poraz kolaboracionizma i kompromisaštva). Lomovi između 1920. i 1930. godine bili su posljednji ostaci velikog sukoba koji je »prohujao sa vihorom«, oaze starog svijeta, a njegove »bure« otpori generala bez vojske. Šta bi se desilo da taj svijet nije bio razbijen i razbačen u periodu građanskog rata? Očigledno, permanentni kompromisi postali bi osnovni način egzistencije novih snaga, a time bi sama revolucija za određeno vrijeme bila zaustavljena na pola puta. Nepovska odstupanja nisu mnogo nagrizala »revolucionarnu tvrdoglavost« Oktobra; ona su bila »privremeni sporazum« klasne i nacionalne komponente, ideološkog i prirodnog. Trebalo je stabilizovati i konsolidovati u revoluciji poremećenu društveno-ekonomsku strukturu, uskladiti revolucionarni romantizam sa konkretnim mogućnostima, spustiti se na realno tle.

Svaka revolucija se uči na svojim greškama. Dok se lije krv, greške se gube u masovnom entuzijazmu (ili bezumlju); kada bura prođe, pobjednik mora da sije svoje sjeme, da žanje i dijeli obećane plodove. Da bi žnjeo, on mora da zna sijati. Svijet koji on stvara nov je, često to je svijet revolucionarnog zanesenjaštva. U ratu-nosilac novog nošen je vjerom altruističke mase; u miru revolucionarni zanos jenjava, ljudi počinju da svrsishodno misle, da traže plodove. U Rusiji oni su plodove tražili masovno, nekada čak putem širokih pokreta koji su potresali zgradu revolucije. Tako je između političkih obećanja i života nastajao vakuum koji više nije bilo moguće popuniti samo novom propagandom; ljudi su tražili hljeba. Bogata ideologija i siromašno društvo došli su u koliziju. Društvo je bilo prezrelo za radikalne reforme koje bi ga učinile adekvatnom stvarnom oblašću novih revolucionarnih misli. Kroz ovu prizmu treba posmatrati teške potrebe ruskog postrevolucionarnog društva. Čini mi se da autori navedenih knjiga malo pažnje posvećuju sociološko-istorijskoj analizi koja bi njihovom bogatom materijalu dala više smisla.

Gledajući na ruski poslerevolucionarni razvitak iz savremene istorijske retrospektive, obogaćeni iskustvom novih socijalističkih revolucija, mi smo u boljoj mogućnosti da stvari objektivnije sagledamo, nego što su to bili u stanju stari sovjetski istoričari, savremenici događaja. Njihova nekritičnost bila je uslovljena uniformisanošću epohe, epohe koja je tražila i priznavala samo svoje ljude. Politička impregniranost njihovih koncepcija prirodno se uklapala u tekuću revolucionarnu logiku. Ono što nama može izgledati kao »nasilje«, njima je to bila revolucionarna nužnost, upornost i dosljednost u borbi. Revolucionarna upornost oktobarske revolucije bez presedana je u novijoj istoriji; vrijeme će, čini mi se, sve više potiskivati u stranu i neke od onih njenih elementa koji su bili proizvod subjektivističkih deformacija. Svijest savremenika otkrila je samo pojedine promašaje svoje epohe, svijest potomaka sudiće o čitavoj epohi u širim zahvatima u kontekstu svjetske istorije. Ma koliko to izgledalo apsurdno, danas se pokazuje da ne opravdati revolucionarno »nasilje« znači ne prihvatiti revoluciju. Upravo zato buržoaski istoričari najviše griješe kada oktobarsku revoluciju ocjenjuju kao državni udar boljševika, kao nasilje nad »zbuđenim društvom«, ne vodeći računa o procesima koje je ona pokrenula. Ali pobune iz perioda od 1921. do 1930. godine ne smijemo objašnjavati ni samo kontrarevolucionarnim zavjerama esera, menjševika i njihovih inostranih po-

magača (kako to sovjetski historičari najviše čine), jer u nekim od njih su učestvovala i šire mase, pa i aktivni učesnici oktobarske revolucije. Istorijska je činjenica da revoluciju čim izade na svjetlo dana čekaju tamne zone kao rezultat ne samo »čistih« klasnih sukoba nego i sukoba prirodnog i ideološkog tradicionalističkog i klasnog, nacionalističkog i internacionalističkog, egoističkog i altruističkog, idealističkog i materijalističkog u čovjeku i društvu. Revoluciju zaostalog društva na svakom koraku čekaju zamke te zaostalosti. Trifonov i Kukuškin malo pažnje posvećuju ovim pitanjima.

Čini mi se da u ovom društveno-političkom vrtlogu leže elementi za razumijevanje raznih shvatanja i struja i tzv. skretanja sa revolucionarnog puta. Ljudi su bili nošeni protivrječnostima epohe; samo su najdalekovidniji i najuporniji znali šta hoće.

Revolucionarnu »tvrdoglavost« poslije pobjede Oktobra moguće je objašnjavati samo željom da se prevaziđe jaz koji dijeli avangardnu svijest od mase, normativno od stvarnog. To što je ta orijentacija značila permanentno »izazivanje« klasnih sukoba najbolji je dokaz da je ona išla do kraja, da je kod nje politička pobjeda u oktobru bila samo uvod u »pobjedu nad sopstvenom učmalošću, raspuštenošću, sitnoburžoaskim egoizmom, nad tim navikama koje je prokleti kapitalizam ostavio u nasljeđe radniku i seljaku«.⁹⁾

Gledajući u svjetlu ovih razmišljanja, knjige Trifonova i Kukuškina možemo konstatovati da predstavljaju veliki doprinos istoriografiji oktobarske revolucije i

⁹⁾ Lenjin, Polnoje sobranje sočinenij, tom 39, str. 5. sovjetskog društva.

Veselin ĐURETIĆ